

Få personer i modern tid väcker så starka känslor som Margaret Thatcher. Omdömena är många: Hon var en kvinna av järn som försvagade fackföreningsrörelsen, hon befriade Falklandsöarna, hon gav samhället ”rätt medicin i rätt ögonblick” och hon hårdbantade anslagen till den högre utbildningen och forskningen.

Margaret Thatcher och hennes betydelse för Storbritannien

Margaret Thatcher (född 1925) utbildades i Oxford och valdes, som bekant, till ledare för det konservativa partiet år 1975. Hon ersatte Ted Heath, vars popularitet hade sjunkit. Heath hade förlorat tre av fyra val och efter en misskött gruvarbetarstrejk blev han utmanad på partiledarposten. Thatcher vann helt oväntat ledarstriden och blev partiets första kvinnliga partiledare.

Vid denna tidpunkt led Storbritannien av svåra ekonomiska problem med bland annat hög arbetslöshet, kraftig inflation på omkring 16 procent och rekordstora budgetunderskott. Situationen var så allvarlig att Labourregeringen och dess ledare Harold Wilson år 1976 tvingades be den internationella valutafonden om stora lån för att kunna stödköpa det brittiska pundet. Under den så kallade ”winter of discontent”, 1978–1979, gick arbetare ut i strejk över stora delar av landet, vilket medförde att många centrala samhällsfunktioner stängdes av eller präglades av disfunktionalitet.

Storbritanniens behov av ett nytt politiskt ledarskap och en ny ekonomisk politik ansågs vara stort och i de allmänna valen år 1979 erhöll Torypartiet väljarnas förtroende och återfick makten. Margaret Thatcher blev Storbritanniens premiärminister. Ett politiskt omdanande decennium hade inletts.

Thatchers uppgift var att lösa problemen. Hon var fast övertygad om att hon hade hittat roten till det onda och att konsensuspolitikens tid var förbi. Sökandet efter en politik som det stora flertalet kunde acceptera avstannade. Thatchers konfrontatoriska stil bidrog till att väljarna hade svårt att förhålla sig neutrala till henne. Storbritannien kom därför lite grovt att delas i två tydliga åsiktsläger.

Thatcher lät sig inspireras av en intellektuell strömning som inte minst företräddes av Milton Friedman och Friedrich Hayek. Filosofin bakom ”Thatcherismen” handlade bland annat om egoismens positiva egenskaper och vikten av snabba ekonomiska förändringar, så kallad chockterapi. Den fria marknaden hyllades – monetarismen likaså. Statsmaktens inflytande skulle vara klart begränsat, men likväl starkt, auktoritativt och effektivt.

Samtidigt fanns en moralisk vision av överordnad betydelse: Välfärdsstatens existens skapade, enligt Thatcher, beroende och hjälplöshet, vilket i sin tur skadade Storbritannien. Nu skulle den ”engelska sjukan” botas, lät hon meddela, och vädjade bland annat till traditionella viktorska värden: ”Ärlighet och sparsamhet och pålitlighet och hårt arbete och en känsla av ansvar för andra är inte enbart viktorska värden. De är en del av västvärldens grundläggande principer.”¹

Enligt David Marquand bestod Thatcherismen av fyra element: För det första fanns en brittisk motsvarighet till Gaullismen, som grundade sig i en förtvivlan över Storbritanniens dystra ekonomiska utveckling. För det andra hyllades den ekonomiska liberalismen. För det tredje bejakades en traditionell ”toryism”, som omfamnade patriotiska strömningar och en stolthet över brittiska traditioner. Thatcher

---

¹ Campbell (1994), s. 182.

var själv en utpräglad patriot. För det fjärde utvecklades en speciell form av populistisk politik med ett karismatiskt ledarskap som appellerade till de allra flesta. Thatcher blev snabbt populär i breda grupper.

Inrikespolitiska reformer

Thatcher ansåg att alla brittiska regeringar sedan andra världskrigets slut i princip hade varit av socialistisk natur. Under Thatchers ledarskap rullades därför statsmaktens inflytande tillbaka. Skattestrycket sänktes och statliga verksamheter privatiserades, människor erbjöds möjligheten att köpa sina kommunala hyreslägenheter, kultursektorn motarbetades frenetiskt och anslagen till den högre utbildningen och forskningen hårdbantades.

Därutöver begränsades fackföreningarnas inflytande på arbetsmarknaden genom lagstiftning. Den stora kraftmätningen med fackföreningarna och gruvfackets ledare, Arthur Scargill, ägde rum under sommaren 1984, då arbetare i kolgruvor runtom i landet gick ut i strejk. Thatchers principiella linje var att staten inte skulle driva och finansiera olönsamma industrier. Olönsamma gruvor skulle läggas ned. Strejken varade i ett år och Thatcher fick till slut som hon ville (om än dyrköpt).

Familjens centrala betydelse underströks – inte minst i syftet att skapa en högre och mer utvecklad moral. Thatcher nyttjade skickligt traditionella könsroller och lät sig framställas som en god hustru: Hon var den goda husmodern som även hade tid för politiken. Hon var politikern som också hade tid för familjen. Dessa nya sätt att möta medborgarna har exempelvis skildrats väl i BBC:s dokumentär.

Utrikespolitisk närvaro

På den internationella arenan förstärkte Storbritannien sin närvaro och sitt deltagande väsentligt. Det var också här som Thatcher för första gången erhöll epitetet ”järnladyn”. Sovjetisk press gav henne namnet med tanke på hennes järnfasta hållning i försvarsfrågan. Thatchers ledstjärnor på detta område var nämligen militär upprustning och ideologisk kamp.

I början av april 1982 ställdes Thatcher inför en av sina svåraste internationella prövningar, då den argentinska juntan och dess ledare, general Leopoldo Galtieri, anföll de brittiska Falklandsöarna. Dessa låg nära Argentina, men desto längre bort från Storbritannien, vars internationella rykte var skamfilat. Britterna hade förlorat sitt imperium och nu föll bit för bit bort från moderlandet. Galtieri hade räknat med allt – utom med just Margaret Thatcher, som redan dagen efter ockupationen öppnade debatten i underhuset med ett kristallklart budskap: ”Jag måste underrätta underhuset om att Falklandsöarna förblir brittiskt territorium. Ingen aggression och ingen invasion kan förändra detta enkla faktum. Det är regeringens avsikt att se till att öarna befrias från ockupationen och återförs till brittisk administration vid tidigast möjliga tillfälle.”² Thatcher framhöll att Falklandsöarna, enligt folkrätten, tillhörde Storbritannien och att de få invånarna på öarna önskade förbli brittiska medborgare. Thatcher möttes av stående ovationer i underhuset. Till och med Labourledaren, Michael Foot, slöt upp på Thatchers sida. Storbritannien fick FN:s säkerhetsråd att kräva ett ”omedelbart tillbakadragande” av argentinska styrkor från Falklandsöarna och Thatchers goda relation till USA:s president, Ronald Reagan, bidrog starkt till att USA till slut gav britterna sitt fulla stöd. Befrielsen av Falklandsöarna inleddes och gav en snabb och praktfull seger åt Storbritannien. Den 14 juni kapitulerade de sista argentinska styrkorna. Kort därefter avsattes Galtieri.

På ett personligt plan bidrog Thatcher inte minst till att omvärdera USA:s syn på Sovjetledaren Mikhail Gorbatsjov. Med hjälp av Thatchers insatser kunde den ”kognitiva dissonansen” hos Ronald Reagan omvandlas till ”kognitiv konsistens”. Detta var emellertid inte en problemfri process då USA:s

---

² M. Thatcher (1995), s. 183.

officiella bild av Sovjetunionen i allt väsentligt hade varit förhållandevis svart-vit alltsedan Eisenhowers kända omsvängning under andra världskrigets sista år.³

I Europa ville Thatcher bromsa det europeiska samarbetet och krävde bland annat att Storbritanniens EU-avgift skulle reduceras kraftigt, vilket den också gjorde. EU kom emellertid att spela en allt viktigare roll under 1980-talet – inte minst genom undertecknandet av den enskilda europeiska akten år 1986, i vilken integrationen betonades vid sidan av den inre marknadens fyra friheter (arbetskraft, kapital, varor och tjänster). Under denna period anslöt sig även tre relativt fattiga länder till EU-samarbetet: Grekland, Spanien och Portugal. Den psykologiska barriären mellan Storbritannien och Europa fanns dock kvar. Inte förrän den välkända tunneln under Engelska kanalen invigdes år 1994 – och inledningsvis utgick från Waterloo (!) station – började nämnda barriär att brytas ned.

Interna stridigheter

Thatcher blev unik när hon blev den första att vinna tre allmänna val (åren 1979, 1983 och 1987), men i slutet av 1980-talet sjönk hennes popularitet – både inom partiet och bland väljarna i allmänhet. Hennes förslag om att under 1989–1990 ersätta progressiva skatter på lokal nivå med en platt skatt visade sig exempelvis vara mycket impopulärt. Interna stridigheter i EU-frågan förstärkte missnöjet ytterligare. En EU-vänlig linje stod emot en mer EU-kritisk linje, som Thatcher själv företrädde. Hennes EU-kritiska linje kom att framstå som alltför splittrande. Klyftan inom partiet vidgades.

Thatcher sökte ständigt råd från och lät sig i stor utsträckning inspireras av människor utanför regeringskretsen, vilket förstärkte meningsmotsättningarna i regeringen. Under hösten 1989 avgick finansminister Nigel Lawson i protest och året därefter följde vice premiärminister Sir Geoffrey Howe efter. Avhoppet ledde till att en omröstning hölls kring Thatchers ledarskap. Thatcher vann förvisso omröstningen, men inte med en tillräckligt stor marginal. Detta fick henne att lämna in sin avskedsansökan som premiärminister och partiledare i november 1990. Den nye partiledaren blev John Major, som vann de allmänna valen 1992. De interna stridigheterna inom Torypartiet fortsatte emellertid – främst vad gäller EU-frågorna, men även i inrikespolitiska frågor.

Den rationella människan och politiken

Ur politisk-filosofisk synvinkel är Margaret Thatchers politiska gärning särskilt intressant. Hon stod på många sätt för en extrem människosyn: ”Det finns inget samhälle”, lät Thatcher förkunna. ”Enbart individer och familjer finns.” Strukturer och kollektiva entiteter ansågs med andra ord vara påhittade. Detta synsätt var provocerande och reaktionen från brittiska akademiker – inte minst från forskare i Oxford – lät inte vänta på sig. De förklarade, bittra över hennes anslagsminskningar, att hon hade fel och var verklighetsfrånvärd. De hade naturligtvis rätt, men Thatchers uttalande utgjorde likväl en politisk motpol till det strukturella tankesätt som hade varit förhärskande i många av Europas länder alltsedan andra världskrigets slut.

Tanken om en fri och obunden rationell människa var emellertid inte ny. Redan Aristoteles hävdade att människans handlingar är *eph' hēmin*, dvs bokstavligt talat ”upp till oss själva”. Aristoteles använde alltså inte det grekiska ordet för frihet, *eleutheria*, som då användes för att beskriva människans kontroll över sina handlingar inom strikt politiska sammanhang. Detta blev viktigt. Efter Aristoteles började grekiska filosofer att använda *eleutheria* på ett kvalitativt nytt och mer apolitiskt sätt för att beskriva människans kontroll över sitt handlande.

---

³ För en närmare beskrivning av Eisenhowers omsvängning, se J. Lukacs (2002), s. 76–90.

Alltsedan dess har det funnits en överensstämmelse mellan kontroll över handlingar och politisk frihet, ty om människan inte äger förmågan att kontrollera sina egna handlingar – och därigenom kan fatta beslut rörande sitt eget liv – så kan hon inte heller anses eftersträva politisk frihet. Om vi inte kan fatta medvetna/rationella beslut och välja mellan meningsfulla alternativ behöver vi inte heller fenomen som demokrati och rättstat. Då reduceras människans existens till att enbart bli en konsekvens av omständigheter givna av naturen (Darwinism). Det är på detta sätt som den moderna debatten kring forskningsfältet, Philosophy of Mind, har kommit att gestalta sig. Aristoteles tankesätt har inte minst förts vidare och vidareutvecklades av filosoferna David Hume och Donald Davidson.

Även utifrån en politisk-filosofisk utgångspunkt är alltså Thatchers insatser erkännansvärda. Hon fångade upp tankegångar inom akademiska miljöer och förde upp dessa på den politiska agendan. Även om en fri och obunden rationell människa inte existerar, så måste politiken ändå utgå ifrån att de allra flesta människor, i merparten av sammanhang, är kapabla att fatta de bästa – eller om man så vill de rätta – besluten för sin egen framtid. Thatcher tog striden med de politiska strukturalisterna, som ofta utmålade människor som svaga och oförmögna att ta ansvar för sina liv. Inom akademien kritiserades bland annat föreställningen om en ”homo economicus”, men Milton Friedman bemötte kritikerna med att det ur metodologisk synvinkel egentligen inte spelar någon roll om individer verkligen är rationella, så länge som de agerar *som om* de vore det.

Ett betydelsefullt ledarskap?

Betydelsen av Margaret Thatchers ledarskap och politik debatteras fortfarande i Storbritannien. Hennes anhängare argumenterar, å ena sidan, för att hennes insatser var helt avgörande: Institutionella reformer genomfördes för att vända de nedåtgående spiralerna i ekonomin. En nödvändig reform var att få slut på fackföreningarnas ständiga strejker och protester. En annan handlade om att stimulera marknadslösningar och privatiseringar. På det sociala området genomfördes centrala reformer för att minska medborgarnas bidragsberoende. Offentliga transfereringar och välfärdslösningar bantades ned. Varje person och varje familj uppmuntrades därmed till att ta ansvar och förväntades att fatta kloka och välgrundade beslut gällande sin framtid. Många briter anser än idag att Thatcher tillhandahöll ”rätt medicin i rätt ögonblick” för att få fart på Storbritanniens ekonomi. Thatchers politiska ledarskap var principfast och tydligt. Hon gav inte efter.

Kritikerna till Thatchers politik hävdar, å andra sidan, att hon bedrev ett klasskrig och att hon misslyckades att möta underklassens behov. Alltför många föll igenom välfärdens alltför grovmaskiga skyddsnet. Hennes politik bidrog till att dra isär samhället och vidga inkomstskillnaderna. De rika blev rikare och fler medan antalet fattiga och hemlösa steg kraftigt. Storbritannien blev, enligt kritikerna, ett hårdare och mindre ansvarstagande samhälle. Thatcher har även kritiserats för sina ständiga angrepp på EU och dess ledare.

Oavsett vad man anser om Thatchers politik kan man konstatera att de mer långsiktiga effekterna av Thatcherismen och Storbritanniens EU-medlemskap blev betydande: Städer förnyades, en kvalitativt ny entreprenöriell mentalitet tog form som förenade företagsanda med industriella innovationer, medelklassen växte kraftigt och det så kallade konsumentssamhället bredde ut sig. Idag är genomsnittsbritten mer välmående, bättre utbildad och bättre klädd än vad hon var i slutet av 1970-talet. Vidare skapades en ny och mer livlig optimism i samhället – inte minst i yngre generationer. Stora delar av denna förvandling kan tillskrivas Margaret Thatcher. De relativprisförändringar som genomfördes, för att tala ekonomspråk, gav förvisso effekter först på sikt – som alla relativprisförändringar – men Storbritannien fick både fallande arbetslöshet, stigande tillväxt och

starkare offentliga finanser. Mot denna bakgrund är gårdagens erkännande av den förre Labourledaren Tony Blair föga förvånande.

I en tid av konsensus och likströmning utgjorde Thatcher en frisk fläkt. Hon bröt ny politisk mark i Storbritannien för flera decennier. Hennes insatser förde de politiska motståndarna helt av banan. Labour kunde inte återfå makten förrän efter 18 år, då de accepterat stora delar av Thatchers ekonomiska politik. Inte förrän 1997 lyckades Tony Blair, som valdes till partiledare 1994, och det nya Labourpartiet att ta över taktpinnen. Som bekant låg Blairs ekonomiska politik fast även under Gordon Browns ledning. Än idag spelar således Thatcherismen en central betydelse för brittisk politik.

CHRISTOPHER LAGERQVIST

Fil.dr. och forskare i ekonomisk historia

Ekonomhistoriker vid Kungl. Myntkabinettet – Sveriges ekonomiska museum

Tips för vidare läsning

BBC:s dokumentär om Margaret Thatcher.

Bricke, John, *Mind & Morality. An examination of Hume's moral psychology*, Oxford 1996.

Campbell, John, *Margaret Thatcher. The Iron Lady*, andra delen, London 2004.

Clarke, Peter, *Hope and Glory. Britain 1900–1990*, London 1996, s. 367–369.

Davidson, Donald, *Essays on Actions and Events*, Oxford 2001.

Davidson, Donald, *Problems of Rationality*, Oxford 2004.

Friedman, Milton, ”The Methodology of Positive Economics”, i *Readings in the Philosophy of Social Science*, Cambridge Massachusetts 1994, s. 647–660.

Heil, John, *Philosophy of Mind*, New York 2004.

Hollinghurst, Alan, *The line of beauty*, London 2004. Se även BBC:s TV-serie från år 2006.

Hume, David, *Avhandling om den mänskliga naturen. Om förståndet, passionerna och moralen*, bok 1–3, (London 1739–1740) Stockholm 2002–2004.

Kavanagh, Dennis, *Thatcherism and British Politics. The End of Consensus?*, Oxford 1987, kapitel 2.

Lukacs, John, *Churchill. Visionären, statsmannen, historikern*, (London 2002) Stockholm 2004, s. 76–90.

Marquand, David, ”The Paradoxes of Thatcherism”, i Robert Skidelsky (red.), *Thatcherism*, London 1988, s. 160–164.

McCormick, John, *Contemporary Britain*, London 2003, s. 26–28.

Nordin, Svante, *Nittonhundratalet. En biografi. Makter, människor och idéer under ett århundrade*, Stockholm 2005, s. 320–325.

Pink, Thomas, *Free will. A very short introduction*, Oxford 2004), s. 1–21.

Radcliffe, Elizabeth S, *On Hume*, Belmont 2000.

Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years*, London 1995.